

MUSIQA DARSLARIDA O'QUVCHILARNING MUSIQIY XOTIRASINI RIVOJLANTIRISHGA YO'NALTIRILGAN MASHQLAR TIZIMI

M.Ergashev

Andijon davlat pedagogika insituti

Tasviriy san'at va musiqa kafedrasi dotsenti

Annotatsiya: Mazkur maqolada umumiy o'rta ta'lim maktablarida musiqa darslarini tashkil etish jarayonida o'quvchilarning musiqiy xotirasini rivojlantirishning pedagogik va psixologik asoslari yoritilgan. Musiqiy xotiraning mazmuni, uning musiqiy idrok, eshitish diqqati, ritmik sezgi, kuy ohangini eslab qolish va qayta ijro etish bilan bog'liq jihatlari tahlil qilingan. Shuningdek, o'quvchilarning yosh xususiyatlariga mos ravishda ishlab chiqiladigan mashqlar tizimi, jumladan, ohangni takrorlash, ritmik shakllarni eslab qolish, musiqiy diktant, kuy davomiyligini aniqlash, musiqiy obrazlarni farqlash va ijodiy topshiriqlardan foydalanish imkoniyatlari asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: musiqa ta'limi, musiqiy xotira, musiqiy idrok, eshitish diqqati, ritmik sezgi, musiqiy qobiliyat, musiqiy mashqlar, musiqiy tafakkur, ijodiy faoliyat, pedagogik texnologiyalar.

KIRISH

Bugungi kunda umumiy o'rta ta'lim tizimida o'quvchilarning ijodiy salohiyatini rivojlantirish, ularning estetik dunyoqarashini kengaytirish va san'at vositasida ma'naviy tarbiyasini takomillashtirish muhim pedagogik vazifalardan biri hisoblanadi. Mazkur jarayonda musiqa fani alohida ahamiyat kasb etib, o'quvchilarda go'zallikni his etish, musiqiy obrazlarni anglash, milliy va jahon musiqa merosini idrok qilish hamda ijodiy fikrlash ko'nikmalarini shakllantirishga xizmat qiladi.

Musiqa darslarining samaradorligi o'quvchilarning musiqiy asarlarni tinglashi yoki qo'shiq kuylashi bilangina belgilanmaydi. Ularning eshitgan kuyini eslab qolishi, ohangning o'ziga xos xususiyatlarini farqlashi, ritmik tuzilishini anglab yetishi va musiqiy taassurotlarini qayta ifodalay olishi ham muhim ahamiyatga ega. Bu jarayonlar bevosita musiqiy xotira bilan bog'liq.

Musiqiy xotira o'quvchining ilgari eshitgan musiqiy tovushlar, kuylar, ritmik shakllar, ohang yo'nalishlari va musiqiy obrazlarni eslab qolishi, saqlashi hamda zarur vaziyatda qayta tiklash imkoniyatini ifodalaydi. U musiqiy qobiliyatlarning rivojlanishida muhim o'rin tutadi va musiqani ongli ravishda o'zlashtirish uchun zarur psixologik omillardan biri hisoblanadi.

Xotira insonning oldingi tajribasini eslab qolish, saqlash va qayta tiklash jarayonlarini ta'minlaydigan bilish jarayonidir. Musiqa ta'limida esa xotira musiqiy tovushlar va ularning o'zaro munosabatlarini anglash, eshitilgan ohangni qayta

kuylash, ritmni takrorlash va asarning umumiy xarakterini esda saqlash orqali namoyon bo’ladi. Musiqiy xotira murakkab tuzilishga ega bo’lib, unda bir necha o’zaro bog’liq jihatlar ishtirok etadi:

Birinchidan, eshitish xotirasi. Bu o’quvchining eshitgan tovushlari, ohanglari va musiqiy jumllarini eslab qolish qobiliyatidir. Eshitish xotirasi qo’shiqning kuyini o’zlashtirish, musiqiy asar qismlarini farqlash va eshitilgan ohangni qayta kuylashda namoyon bo’ladi.

Ikkinchidan, ritmik xotira. Ritmik xotira tovushlarning davomiyligi, urg’ularning joylashuvi, pauzalar va ritmik shakllarni eslab qolish bilan bog’liq. Masalan, o’qituvchi tomonidan chapak orqali ijro etilgan ritmik namunani o’quvchining aynan takrorlashi ushbu xotira turining rivojlanganligini ko’rsatadi.

Uchinchidan, musiqiy-mazmuniy xotira. Bunda o’quvchi asarning nomi, xarakteri, asosiy musiqiy obrazi, kayfiyati va mazmuni bilan bog’liq taassurotlarni eslab qoladi. Bu xotira musiqani mazmunan idrok etish va estetik baholashga yordam beradi.

To’rtinchidan, harakat bilan bog’liq musiqiy xotira. U musiqaga mos harakatlar, dirijyorlik ishoralari, raqs elementlari, cholg’u ijrochiligi usullari va boshqa amaliy harakatlarni eslab qolishda namoyon bo’ladi.

Musiqiy xotirani rivojlantirishga mo’ljallangan mashqlar tizimi o’quvchilarning musiqiy materialni eslab qolish, saqlash, farqlash va qayta ijro etish qobiliyatlarini izchil rivojlantirishga xizmat qiladigan topshiriqlar majmuasidir. Mazkur tizim o’quvchilarning mavjud bilim va ko’nikmalariga tayangan holda bosqichma-bosqich murakkablashtirib borilishi kerak. Mazkur tamoyillar asosida mashqlar tizimini bir-birini to’ldiradigan quyidagi yo’nalishlarda tashkil etish mumkin.

1. Ohangni eslab qolish va qayta kuylash mashqlari

Ushbu mashqlar o’quvchilarning eshitish xotirasini rivojlantirishga qaratiladi. O’qituvchi qisqa musiqiy jumla yoki sodda ohangni ijro etadi. O’quvchilar uni diqqat bilan tinglab, ovoz orqali qayta kuylaydilar. Mashqning dastlabki bosqichida ikki-uch tovushdan iborat sodda ohanglardan foydalanish mumkin. Keyinchalik tovushlar soni, ohangning davomiyligi va musiqiy tuzilishi murakkablashtiriladi.

Mashq namunasi: “Ohangni eslab qol”.

O’qituvchi bir musiqiy jumlaning cholg’u asbobida ijro etadi. O’quvchilar uni tinglab, birgalikda takrorlaydilar. Keyingi bosqichda o’qituvchi ohangni qayta ijro etmaydi, o’quvchilar esa uni xotiradan kuylashga harakat qiladilar. Mashq davomida quyidagi ko’rsatkichlarga e’tibor beriladi:

- ohangning umumiy yo’nalishini saqlash;
- tovushlarning baland-pastligini farqlash;
- ritmik aniqlikka rioya qilish;
- musiqiy jumlaning yaxlit holda qayta tiklash.

Bu mashqni xalq kuylarining sodda namunalari, bolalar qo’shiqlari va dars repertuaridagi musiqiy jumllar asosida tashkil etish mumkin.

2. Ritmik xotirani rivojlantirish mashqlari

Ritmik xotira musiqaning vaqt jihatidan tashkil topishini idrok etish va qayta tiklash bilan bog‘liq. Ritmik mashqlar orqali o‘quvchilar tovushlarning davomiyligini, urg‘ularni, pauzalarni va ritmik takrorlanishlarni eslab qolishni o‘rganadilar.

Mashq namunasi: “Ritmni takrorla”.

O‘qituvchi ma’lum ritmik shaklni chapak yordamida ijro etadi. O‘quvchilar uni aynan takrorlaydilar. Dastlab ikki-uch ritmik birlikdan tashkil topgan namunalar, keyinchalik esa murakkabroq ketma-ketliklar qo‘llanadi. Mashqning keyingi bosqichida ritm stolga barmoqlar bilan urish, oyoq harakati yoki oddiy zarbli cholg‘ular yordamida takrorlanishi mumkin. O‘quvchilarga quyidagi topshiriqlar ham beriladi:

1. Eshitilgan ritmni xotiradan takrorlash.
2. Ikki ritmik namunadan qaysi biri o‘zgarganini aniqlash.
3. Tanish qo‘shiqning ritmini chapak orqali ifodalash.
4. Berilgan ritmik shaklga mos qisqa musiqiy jumla yaratish.

Ritmik mashqlar musiqa darslarida o‘quvchilarning diqqatini jamlash, tinglash intizomini shakllantirish va musiqiy materialni faol o‘zlashtirishga ko‘maklashadi.

3. Musiqiy diktant va eshitilgan ohangni aniqlash mashqlari

Musiqiy diktant o‘quvchilarning eshitgan musiqiy materialini xotirada saqlash va uni muayyan shaklda qayta ifodalash ko‘nikmalarini rivojlantiradi. Umumiy o‘rta ta’limning quyi sinflarida bunday mashqlarni murakkab nota yozuvidan boshlash shart emas. Dastlab ohangning yuqoriga yoki pastga yo‘nalishi, tovushlar soni, takrorlangan tovushlar va musiqiy jumlalarning o‘xshashligi aniqlanishi mumkin.

Mashq namunasi: “Qaysi ohang o‘zgardi?”

O‘qituvchi ikki qisqa ohangni ijro etadi. Ularning biri ikkinchisiga o‘xshash, ammo ayrim tovushlari yoki ritmik tuzilishi bilan farq qiladi. O‘quvchilar farqni aniqlab, o‘z javoblarini izohlaydilar.

Yuqori sinflarda esa o‘quvchilarning tayyorgarligiga qarab, sodda musiqiy jumlalarni nota orqali yozish, tovushlarning baland-pastligini grafik tasvirlash va musiqiy diktantlarni bajarish topshirilishi mumkin.

Mazkur mashqlar musiqiy tafakkur va tahliliy eshitish qobiliyatini rivojlantirishga yordam beradi.

4. Musiqiy asar qismlarini eslab qolish mashqlari

Musiqiy asarni yaxlit idrok etish uning alohida qismlari o‘rtasidagi bog‘lanishlarni anglash bilan chambarchas bog‘liq. O‘quvchi asarning boshlanishi, takrorlanadigan jumalari, kontrast qismlari va yakunini farqlay olsa, uni xotirada saqlashi va qayta tanishi osonlashadi.

Mashq namunasi: “Musiqiy xaritani tuz”.

O‘qituvchi o‘quvchilarga qisqa musiqiy asarni tinglatadi. Tinglashdan so‘ng ular asarning tuzilishini sodda belgilar orqali tasvirlaydilar. Masalan, birinchi qismni A, takrorlanuvchi qismni yana A, farqli qismni B belgisi bilan ko‘rsatish mumkin.

Shundan keyin asarning ayrim qismlari alohida ijro etiladi va o‘quvchilar ularning qaysi qismga tegishli ekanini aniqlaydilar.

Mashqning pedagogik ahamiyati shundaki, o‘quvchilar musiqiy materialni alohida tovushlar yig‘indisi sifatida emas, balki o‘zaro bog‘langan yaxlit tuzilma sifatida idrok etishga o‘rganadilar.

5. Musiqiy obrazlarni eslab qolish va taqqoslash mashqlari

Musiqiy xotiraning rivojlanishida asarning mazmuni, xarakteri va hissiy ifodasini anglash ham muhimdir. Musika mazmunini ongli idrok etish o‘quvchiga eshitgan asarini boshqa musiqiy namunalardan farqlashda yordam beradi.

Mashq namunasi: “Musiqiy kayfiyatni top”.

O‘quvchilarga xarakter jihatidan farqlanuvchi ikki musiqiy parcha tinglatiladi. Ular musiqaning quvnoq, sokin, tantanavor yoki lirik xususiyatlarini aniqlaydilar. Keyin parchalardan biri qayta ijro etiladi va o‘quvchilar uning oldin tinglangan namunalardan qaysi biri ekanini eslab aytadilar.

Mashqni milliy musika namunalari bilan boyitish ham mumkin. Masalan, xalq kuylarining o‘ziga xos ohanglari, milliy cholg‘ular tembri va ijro xarakterini farqlash topshiriqlari o‘quvchilarning milliy musiqiy meros haqidagi tasavvurlarini kengaytiradi.

6. Harakat va musiqiy faoliyatga asoslangan mashqlar

Musiqiy xotirani rivojlantirishda harakatga asoslangan faoliyat ham samarali pedagogik vosita bo‘lishi mumkin. Bunda o‘quvchilar musiqaning ritmi, sur‘ati va xarakteriga mos harakatlarni bajaradilar hamda muayyan harakatlar ketma-ketligini eslab qoladilar.

Mashq namunasi: “Musiqani harakatda ifodala”.

O‘qituvchi musiqiy parcha ijro etadi. O‘quvchilar uning ritmiga mos ravishda chapak chalish, qadam tashlash yoki qo‘l harakatlarini bajaradilar. Keyin musika to‘xtatiladi va o‘quvchilar eslab qolgan ritmik-harakat ketma-ketligini mustaqil ravishda takrorlaydilar. Bu mashqlar ayniqsa boshlang‘ich sinflarda musika darslarini qiziqarli tashkil etish, eshitish va harakat faoliyatini uyg‘unlashtirish uchun qulaydir.

XULOSA

Musika darslarida o‘quvchilarning musiqiy xotirasini rivojlantirish musiqiy ta’limning muhim tarkibiy yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Musiqiy xotira eshitilgan ohangni eslab qolish, ritmik shakllarni qayta tiklash, musiqiy asarning tuzilishi va xarakterini farqlash hamda ijodiy faoliyatda musiqiy tajribadan foydalanish imkoniyatlarini ta’minlaydi.

Tahlillar asosida musiqiy xotirani rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashqlar tizimini ohangni takrorlash, ritmik xotirani faollashtirish, musiqiy diktant, asar qismlarini aniqlash, musiqiy obrazlarni taqqoslash, harakatga asoslangan topshiriqlar va ijodiy mashqlar bilan boyitish maqsadga muvofiq, degan xulosaga kelish mumkin.

Mazkur mashqlarni tizimli ravishda tashkil etish, oddiydan murakkabga qarab rivojlantirish, o‘quvchilarning yosh va individual xususiyatlarini hisobga olish hamda ularning natijalarini muntazam kuzatib borish muhim metodik shartlardir.

Ayniqsa, tinglash, kuylash, ritmik harakat va ijodiy faoliyatning o‘zaro uyg‘unligi o‘quvchilarning musiqiy materialni chuqurroq o‘zlashtirishiga xizmat qiladi.

Shunday qilib, musiqiy xotirani rivojlantirishga yo‘naltirilgan mashqlar tizimi musiqa ta’limining mazmunini boyitish, o‘quvchilarning musiqiy qobiliyatlarini qo‘llab-quvvatlash va ularning estetik rivojlanishi uchun zarur pedagogik imkoniyatlardan biri hisoblanadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. Asqarova, S. "XOR VA XORSHUNOSLIK FANI DARSLARIDA KOMPETENSIYALARNI RIVOJLANTIRISH." *Yevroosiyo Akademik tadqiqotlar jurnali* 2 (2022): 62-65.
2. Ibraeva, K. E. va S. M. Askarova. "CHOG'ULUVCHI IJROCHILIK TALABALARNING BADIY VA IJODIY FAOLIYATINING BIR TURI SIFATIDA." *Sharq san'ati va madaniyati* 4.2 (2023): 578-586.
3. Asqarova, S. M., and S. B. Kenjayeva. "MADANIYAT VA SAN'AT TA'LIM TASHKILOTLARIDA O'QITISHNING ZAMONAVIY METODLARI." *Advances in Science and Education* 1.11 (2025): 60-63.
4. Asqarova, S., and M. Xayitboyeva. "UMUMTA'LIM MAKTABIDA XOR TO'GARAGI MASHG'ULOTLARINI TASHKIL ETISHNING O'ZIGA XOS XUSUSIYATLARI." *Interpretation and researches* 1 (2023).
5. Asqarova, S. "MUSIQIY TA'LIMIDA ABU ALI IBN SINO MEROSIDAN FOYDALANISH." *Interpretation and researches* 1 (2023).
6. Muhammadjonovna, Askarova Sohibaxon va Kusherbayev Janbolat Asetovich. "Musika va qo'shiq san'ati orqali talabalarni axloqiy tarbiyalash." *XALQARO IJTIMOIIY FANLAR VA FANLARARO TADQIQOTLAR JURNALI ISSN: 2277-3630 Ta'sir omili: 8.036* 12.02 (2023): 12-16.
7. Qobilova, E., I. Xaydarova, and R. Gulnora. "O 'ZBEK XALQ AN'ANALARI-TARBIYA OMILI." *Scientific Approach to the Modern Education System* 3.26 (2024): 192-195.
8. QOBILOVA, E'ZOZXON. "Forming a sense of love for the profession by teaching labor songs to 4th class students in music culture lessons." *Journal of Positive School Psychology* 7.2 (2023).
9. Azizxonova, M. va E. Qobilovalar. "YOSHLARNI MUSIKY MADANIYATI VA MAINAVYATNI SHAKLLANTIRISHDA MUSIKY TABIYANING AHAMIYATI." *Sharq san'ati va madaniyati* 3.1 (2022): 51-57.
10. Bakirovna, Qobilova, et al. "THE ROLE OF A MUSIC TEACHER IN THE PROCESS OF EDUCATING CHILDREN'S MORAL FEELINGS." *International Journal of Early Childhood Special Education* 14.6 (2022).
11. Qobilova, Ezoz, Oygul Sobirova va Faxriddin Najmiddinov. "Musiqiy madaniyat va ma'naviyatni shakllantirishda musiqa ta'limining ahamiyati." *Academicia: Xalqaro ko'p tarmoqli tadqiqot jurnali* 11.1 (2021): 698-703.
12. Bakirovna, Q. E. "Theoretical And Methodological Basis Of Overcoming Contradictions In Modern Musical And Educational Practice." *Eurasian Journal of Learning and Academic Teaching* 1.1 (2021): 117-120.